

JOSEF IBN DANON IZ BEOGRADA*

Sudbina jednog izbeglice krajem XVII veka

Na uzburkanom moru svetske istorije kroz milenije — sve do naših dana — masovna i pojedinačna jevrejska lutanja i brodolomi bili su redovna pojava. O tim kolektivnim katastrofama i pojedinačnim stradanjima postoji tako obilna literatura da u prvi mah možda izgleda suvišan još jedan pokušaj više da se sledi zamršen trag jednog jedinca, kojeg su krajem XVII veka kao žrtvu zahvatila ratna zbivanja i odredila mu put od jednog kraja Evrope na drugi, put neobičan čak i u kategorijama jevrejskih seoba koje su uvek bile izuzetne po učestanosti, brojnosti i raznolikosti smerova. Rešili smo se da se ipak pozabavimo ličnošću Josefa Ibn Danona, teologa iz Beograda, jer o njemu kod nas nije ništa pisano a o njegovim drugovima po sudbini vrlo malo. Kraće studije stranih autora (koje su delimično i nepotpune) kod nas, koliko sam to mogao da proverim po publikacijama, nisu poznate.

Uništenje cvetajuće, ekonomski i kulturno snažne (iako po broju članova ne velike) jevrejske opštine u Beogradu od strane austriskonemačkih osvajača ovog grada god. 1688. je događaj koji je zabeležen, ali po pravilu samo ovlaš, u delima nekih jevrejskih istoričara. Ne pominju ga na pr. ni Graetz ni Dubnov. Prikaz ovog događaja nalazimo doduše u knjizi „Jevreji u Beogradu“ Ignjata Šlanga, ali on od beogradskih izbeglica, odnosno austriskih zarobljenika, poimence govori samo o rabinu Josefu Almozlinu, a ne i o njegovom najbližem saradniku i redaktoru njegovih dela, Josefu Ibn Danonu. O Ibn Danonu postoji kratka beleška u Encyclopaedia Judaica, ali je on u jevrejsku historiografiju ušao zahvaljujući u prvom redu Davidu Kaufmannu i Elkanu Adleru, dok smo kod Alberta Hyamsona našli neobično zanimljive, pomenutim piscima nepoznate, podatke upravo o poslednjem životnom razdoblju Ibn Danonovom, provedenom u Lon-

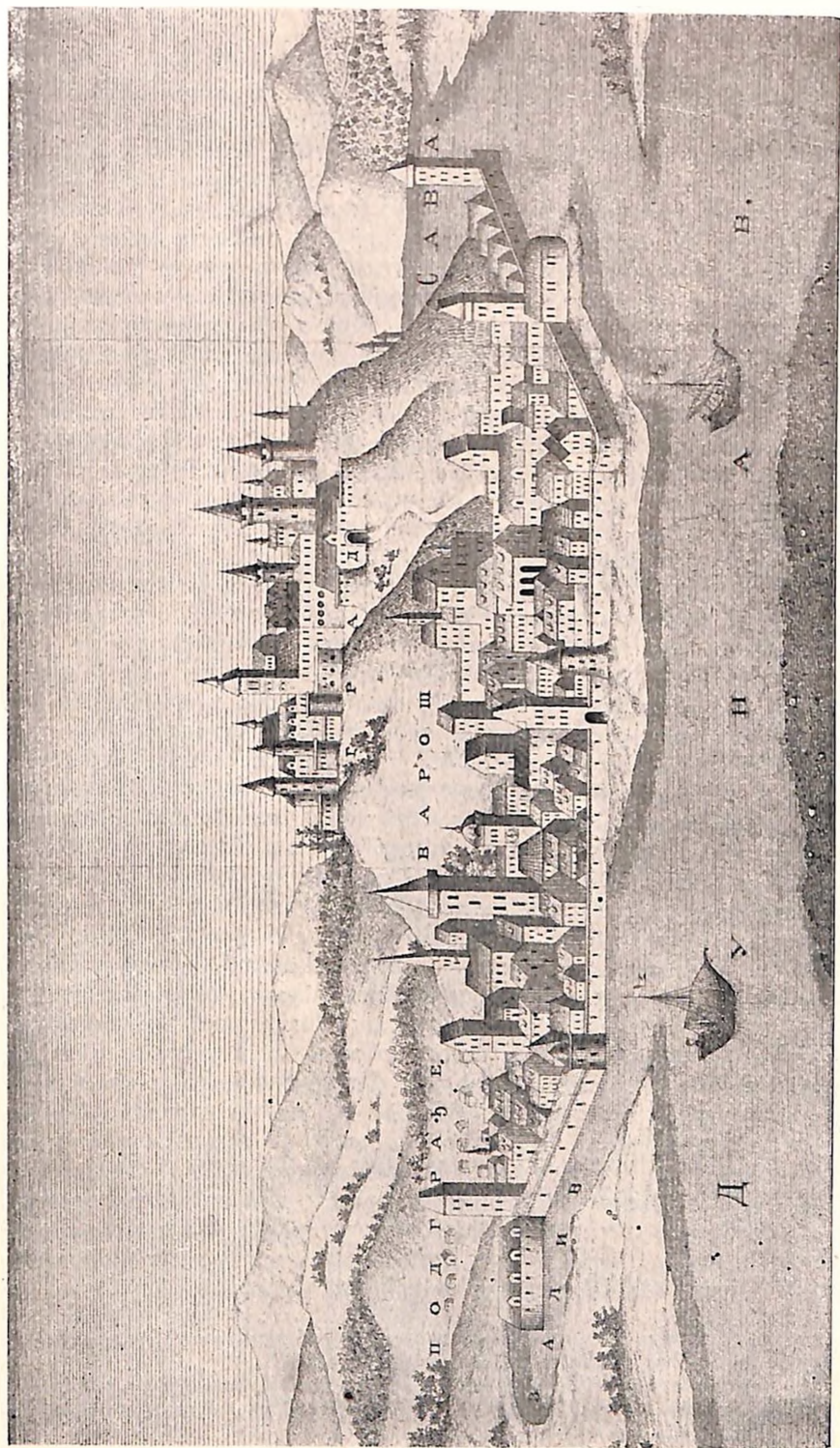
*) Prikupljanje grade za ovaj rad autor je vršio kao stipendista Jewish Claims Conference, uz dragocenu pomoć prof. C. Rotha (Oxford).

donu. Najviše se Ibn Danonom bavio i o njemu pisao Kaufmann, kod kojeg se mogu naći i najvažniji bibliografski podaci.

Poznato je da se u Beogradu, kao i u nizu drugih gradova Turskog carstva, u toku XVII veka, zahvaljujući povoljnim uslovima verske i građanske tolerancije prema Jevrejima, koja je bila u snažnom kontrastu prema njihovim progonima i obespravljenu u hrišćanskoj Evropi, razvijao sve intenzivniji ne samo privredni nego i naučni jevrejski život. Beogradska teološka škola naročito od god. 1642. do njene propasti god. 1688. stekla je svetski glas i ugled, čemu su u prvom redu doprinele istaknute ličnosti naučnika, vrhovnih rabina Jude Lerme, Simhe Koena i Josefa Almozlina. Almozolino je uživao međunarodni autoritet i bio vrlo često konsultovan u raznim verskim i pravnim sporovima. Njegovu obilnu prepisku vodio je njegov učenik, mladi, vrlo ambiciozni i talentovani sekretar rabinata Josef Ibn Danon, sin stare beogradske porodice. Danon je u više od 400 beležnica skupio ne samo Almozlinove response, tj. odgovore, mišljenja u sporovima, nego i propovedi kao i nekrologe značajnim ličnostima nauke. Za objavljivanje ovih tekstova postojalo je živo interesovanje nekih jevrejskih krugova u Carigradu koji su obezbedili kako sredstva tako i saglasnost verskih instancija u Solunu i Palestini. Ta je namera, međutim, samo delimično ostvarena tek nekoliko decenija kasnije, jer se ratni vihor sručio na beogradsku jevrejsku zajednicu, koja je gotovo potpuno uništena ne samo zajedno sa svojim domovima nego i sa kulturnim blagom.

Posle presudnog turskog poraza pod Bečom god. 1683. i pada Budima 3 godine kasnije (pri čemu je stradala i velika jevrejska opština tog grada), austrijsko-nemačka vojska pod badenskim kurfirstom Maksimilianom Emanuelom stigla je početkom avgusta 1688. pod Beograd koji je osvojila, posle teške i uporne opsade i vrlo krvavih borbi s turskom posadom, 6. septembra. Već pre toga jedan deo imućnijih beogradskih Jevreja povukao se u unutrašnjost Turske, znajući kakva ih sudbina očekuje u slučaju austrijske pobeđe. Drugi teški udarac zadali su beogradskim Jevrejima oni Turci, naročito janjičarske trupe, koji su pri povlačenju, još pre same opsade, opljačkali srpsko i jevrejsko stanovništvo i spalili njihova predgrađa koja su se nalazila van gradskih utvrđenja. Delo razaranja i pljačke nastavili su austrijski vojnici i krunisali ga pokoljem, naročito među turskim stanovnicima, kada su konačno uspeali da osvoje i poslednje bedeme. Ova su zverstva zabeležena u našim opisima pada Beograda, a od stranih pisaca na pr. von Hammer, navodi kako su i nenaoružani austrijski momci iz frena noževima za hleb nemilosrdno klali goloruke stanovnike. Bes osvajača pogodio je u punoj meri i Jevreje. Od njihovih kuća, sinagoga i biblioteka¹⁾ nije ostalo ništa, a oni sami odvedeni su u ropstvo.

Kolone s jevrejskim robljem soldateska je terala prema severu. Na tom putu jedna od etapa i tamnica bila je u Osijeku. Većina preživelih odvedena je preko Mađarske u Moravsku i nudena na otkup jevrejskim opštinama i pojedincima koji su učinili sve moguće da

Београд год. 1685. (према једној старој гравјери)

olakšaju patnje svojoj braći. Među zarobljenicima bio je i Josef Almozlino sa svojom porodicom, kao i Josef Ibn Danon sa ženom i sinom. Deo rukopisa Almozlinovih responsa turski su vojnici oteli od njegovih sinova i prodali. Gotovo je neverovatno da su oni kasnije pronađeni u Carigradu i tu štampani u dva dela god. 1711. i 1733. Njihov autor je već 1689. umro u Nikolsburgu, dok je Ibn Danon, posle lutanja po Moravskoj, došao u Prag. Nepoznavanje češkog jezika, ali svakako još mnogo više legendarno gostoprimstvo i interesovanje za nauku po kojem je bila čuvena jevrejska opština u Amsterdamu, vukla ga je u taj međunarodni centar. Danon je uspeo da se probije do Amsterdama gde je našao utočište i podršku za nastavak naučne aktivnosti u domu Josefa ben Natanaela Sarfatija. Sarfati je bio srećan što najbližem saradniku slavnog Almozlina može da izade susret, a u tome mu je pomogao i njegov šurak, štampar Natanael Foa. Josef Ibn Danon je tu zamislio da napiše teološku trilogiju pod naslovom „Tri grane vinove loze“, ali je uspeo da objavi samo prvi deo. God. 1692. štampan mu je indeks skraćenica uz „Peri hadaš“, komentar Šulhan aruhu, Hiskije da Silve.

Kada je oko god. 1690. umro njegov zaštitnik i mecena Sarfati, Ibn Danon se rešio da napusti Holandiju i da ponovo potraži povoljne mogućnosti za rad u jednom velikom centru jevrejskog života. Ovog puta njegov je izbor pao na London, u kojem je tada postojala već imućna i jaka sefardska opština. Kaufmann u svoja dva članka završava Ibn Danonovu biografiju s činjenicom da je on uspeo u Londonu da započne „nov život“ kao učitelj i da je bio srećan, okružen zahvalnim učenicima koji su gajili osećanja puna poštovanja prema svom nastavniku. Adler, koji je izgleda prvi među istoričarima skrenuo pažnju na pojavu jednog²⁾ beogradskog teologa u Londonu, učinio je niz interesantnih otkrića u vezi Ibn Danonovog boravka u Engleskoj. Tu je Josef bio poznat pod imenom Abendanon. Adler je utvrdio da u Londonu postoje dva rukopisa predgovora i prvog dela Ibn Danonove trilogije „Šeloša Sarigim“, koju je oko 1690. god. napisao u Amsterdamu. Na omotu jednog primerka rukopisa zapisano je „Esto libro es de Jakov Abendanon en 13 de Hesvanano Londres garde Deos 5454.“³⁾ U predgovoru autor opširno opisuje svoju odiseju od Beograda preko Moravske i Praga do Amsterdama. Posebno je zanimljivo Adlerovo otkriće bizarne činjenice da je Abendanon u Londonu na hebrejskom napisao 4 elegije od kojih su dve posvećene smrti kraljice Mary (god 1694.) i kralja Williama (god. 1702.)! Ove dve pesme — čiji tekst Adler objavljuje — nalaze se u neštampanom rukopisu „Collectanea“ Solomona Da Coste Afiasa (iz književne porodice, poreklom iz Amsterdama, koja je stvorila poklonom većeg broja knjiga i rukopisa jezgro jevrejske zbirke British Museuma).

¹ Prema C. Rothu jedan deo knjiga dospelo je preko Beča u Oxford i ušao u sastav čuvene judaističke zbirke u Bibliotheca Bodleyana.

² U London je god. 1705 kao arbiter u sporu protiv rabina Nieta, optuženog da je pristalica Spinoze, pozvan iz Altone rabin Haham Cvi Aškenazi, koji je ranije proveo 3 godine u Sarajevu.

³ Beleška sopstvenika napisana je god. 1703.

Dok bi prema Kaufmannu i Adleru izgledalo da je Ibn Danon-Abendanon umoran od svih nedaća, smireno i idilično proživeo kraj svog života kao poštovani učitelj, „melamed“, Hyamson u svojoj istoriji sefardskih Jevreja u Engleskoj diže zastor sa još jedne tragedije ovog našeg sunarodnjaka. Evo šta kaže Hyamson: „... nekoliko godina kasnije, 1694, sinagoga (u Londonu, prim. prev.) je bila scena jednog slučaja kažnjavanja nezgodnog ponašanja. Dva opštinska rabin odnosno učitelja, Abraham de Leon i Josef Abendanon čini se da se nikako nisu slagala, što je dovelo do kulminacije otkrićem njihovih nedostojnih svađa... Oni nisu samo uklonjeni sa svojih dužnosti u školi, nego im je i naređeno da se u sinagogi premeste na dva isturena sedišta, jedan pored drugog... gde su ih svi mogli videti i upoznati se s kaznom koja je u ovom obliku izrečena upornim rušiteljima opštinskog mira. U slučaju da je jedan od ovako kažnjenih odbio da zauzme određeno mesto, čekala bi ga uobičajena i obično vrlo efikasna sankcija — isključenje iz sinagoge... Abendanonovo smenjivanje s dužnosti nije bilo trajno i god. 1700. on je nasledio kao rabin i učitelj Isaka Izraela D'Avilu. Već godinu dana ranije Abendanon je bio otvorio svoju privatnu školu.

Hyamson objašnjava da je uzrok mnogih svađa u koje je bio umešan Abendanon bilo njegovo nezadovoljstvo položajem koji je zauzimao u Londonu. Kao naučnik od izvesne reputacije, on je smatrao da mu sredina, u kojoj je bio novi došljak, nije ukazivala dovoljno pažnje i poštovanja. Iako u našem prikazu Ibn Danonovog-Abendanonovog života nismo ulazili u ocenu njegovog značaja kao naučnika i pisca, jer to nije bio naš cilj i jer za takvu ocenu nismo kompetentni, uživljavajući se sa posve ljudskih pozicija u psihi ovog izmučenog lutalice koji je svetle perspektive mladog beogradskog naučnika morao da zameni gorkim hlebom nestalne egzistencije u tuđini, — možemo da shvatimo da je njegova situacija u Londonu sigurno povremeno morala da bude izvor opravdanog nezadovoljstva i protesta.

Među njegovim protivnicima u tom periodu pominje se neki Jakov Fidanque, dok mu je uticajni prijatelj bio Jakov Sasportas koga je znao još iz Amsterdama.

Josef je umro god. 1740. u Londonu, u gradu čiji su Jevreji 51 godinu ranije bili osnovali fond za pomoć izbeglicama iz Beograda. Među tim izgnanicima bilo je još ljudi od pera i nauke koji zaslužuju da budu posebno prikazani. Naročito bi trebalo obraditi Mojsiju Koena i njegovog sina Mihaela, osobito njihove veze s čuvenim naučnikom Josefom Isaharom Bärom, kao i s Judom ben Josefom Perecom iz Dubrovnika, s kojim je Mihael saradivao u Veneciji.

BIBLIOGRAFIJA
(sređena po značaju publikacija)

David Kaufmann; Joseph Ibn Danon de Belgrade. *Revue des études juives* XXXVI 284—298.

David Kaufmann; Joseph Ibn Danon of Belgrade. *The Jewish Chronicle*, 27. mar. 1896.

Elkan N. Adler: Hebrew elegies on the deaths of William and Mary. *The Jewish Chronicle*, 28. juna 1895.

Elkan N. Adler: Hebrew elegies on English Monarchs. *The Jewish Historical Soc. of England. Transactions. Sess. 1894—5* 141—148.

Albert M. Hyamson: *The Sephardim of England*. Methuen & Co., London, 1951. 51—137.

Ignjat Šlang: *Jevreji u Beogradu*. Beograd, 1926. 26—47.

Jovan Popović: *Dolazak nemačke vojske pod Beograd 1688 god. Prešt. iz „Ratnika“*, Beograd, 1897. 42—62.

x x x: *Odlomci iz istorije Beograda. Godišnjica Nikole Čupića, knj. V.* Beograd, 1883. 165—187.

Joseph v. Hammer: *Geschichte des Osmanischen Reiches*. Pesth, 1835, III. 817—818.

Encyclopaedia Judaica, knjiga V., Berlin, 1930. 786.

Cecil Roth: *Lična saopštenja*.